

ERA "TÂMPIT" UNGHIUL "OBTUZ" ÎN SECOLUL AL XIX-LEA? UN STUDIU TERMINOLOGIC DIACRONIC¹

ALICE TOMA

Universitatea din București / Université libre de Bruxelles (ULB)

1. Preliminarii

Termenul este element al științei și element al limbii în același timp. Ca element al științei termenul păstrează amprenta informațiilor cu care s-a încărcat în existența sa din limbă, ceea ce autorii rețin sub efectul de *istereză semantică* (Gentilhomme 2000) înregistrat de noțiunea din spatele unui concept. Relația limbă – știința este explicată prin diverse distincții, cum ar fi: *termen – concept – obiect* (Toma 2006) sau *semnificat, desemnare, concept* (Coșeriu apud Munteanu în *Lexic comun, lexic specializat*. Angela Bidu-Vrănceanu. *In honorem*, 2010), categorii „obiective” vs mentale (concept, semnificat). Terminologia discursivă ne permite să analizăm lingvistic termenii și, în același timp, să menținem prezentă distincția știință vs limbă, complicată în plus de distincția limbă comună vs limbaj specializat, distincție pe care un studiu exclusiv special nu o poate întotdeauna bine reliefa. Vom arăta acest lucru prin studiul de caz pentru perechile de sinonime *tâmpit – obtuz* și *trup – corp*, unde terminologia discursivă demonstrează că avem de-a face cu două situații distincte.

2. Diacronia paradigmatică a termenilor și mobilitatea denotativă voalată

În fenomenul continuitate – inovare, un loc aparte îl ocupă perechile de sinonime. Luăm ca studiu de caz perechile *obtuz – tâmpit* și *corp – trup*.

2.1. Sinonimie aparentă

Pentru prima pereche *obtuz – tâmpit* sinonimia apare numai la nivelul dicționarelor, fiind absentă în textele de matematică. De aceea, procedăm cu meticulozitate, într-o primă abordare la înregistrarea faptelor lexicografice (V F-R Poienar 1840, D F-R Codrescu 1859, VR-F Costinescu 1870), pentru a trece ulterior la analiza și interpretarea acestora.

Dicționarul bilingv V F-R al lui Poienar 1840 face net distincția între sensul din geometrie „Obtus, use, adj. *t. de géom.* Teșit, se zice de un unghi care este mai mare decât

¹ This work was supported by the strategic grant POSDRU/89/1.5/S/62259, Project „Applied social, human and political sciences. Postdoctoral training and postdoctoral fellowship in social, human and political sciences” cofinanced by the European Social Fund within the Sectorial Operational Program Human Resources Development 2007-2013. Articolul de față este o formă prescurtată a unui studiu publicat în Angela Bidu-Vrănceanu (2011), *Terminologie și terminologii*, vol. II, EUB.

un unghiu drept [...]” [transliterația ns] și sensul figurat: „minte slabă, duh tâmpit, care pricepe cu anevoie” [transliterația ns] sau sensul din științele naturale „turtit” [transliterația ns].

OBTUS, use, adj. t. de geom. teșit, ce zice de un unghiu care este mai mare decât un unghiu drept; fig. *esprit obtus*, minte slabă, duh tâmpit, care pricepe cu anevoie; fig. *sens obtus*, simțiri lipsite de vioiciune, asupra cărora nimic nu face impresie; t. d'hist. nat. turtit.
 OBUS, s. m. (ce pronunță *obuze*) t. d'ar-
 (V F-R Poienar 1840)

Aceeași distincție netă, sens o găsim în dicționarul bilignv D F-R al lui Codresco 1859: în geometrie „teșit, se zice de un unghiu care este mai mare decât unu dreptu” [transliterația ns], iar figurat „minte slabă, duhu tâmpitu” sau „simțiri lipsite de vioiciune, asupra cărora nimic nu face impresiune”.

Dacă în primele două dicționare amintite înregistrarea sensurilor este clar delimitată, geometrie vs alte sensuri (figurate sau din alte științe), în dicționarul bilignv VR-F al lui Costinescu 1870, *teșitu* și *tâmpitu* sunt date ca simonime pentru subdomeniul geometriei:

Totuși, același dicționar, când înregistrează cuvântul *tâmpit*, nu mai dă ca echivalent termenul *obtu*: „Tâmpit, ă adj. și subst. quare este tocit, rossu. Se zice despre taișuri. – fig. omă nerodă, stupidă. *Hébété-e*.” (VR-F Costinescu 1870)

Obtus, use, adi. t. de geom. – teșit, ce zice de un unghiu care este mai mare decât un unghiu drept; fig. *esprit obtus*, minte slabă, duh tâmpit, care pricepe cu anevoie; fig. *sens obtus*, simțiri lipsite de vioiciune, asupra cărora nimic nu face impresiune; t. d'hist. nat. turtit.
 (D F-R Codresco 1859)

Obtusă, ă. adi. t. de geom. Teșită, tâmpită. — Se dice de un unghiu quare este mai mare decât un unghiu drept de 90 grade. — t. de bot. Quare se termină într'un punct ore cum retezat. *Obtu-e*. — fig. *Spirită obtusă*, minte slabă, spirită tâmpită, quare pricepe cu anevoie. *Esprit obtus*. — *Simțiri obtuse*; simțiri tâmpite, lipsite de vioiciune, asupra quărora nimic nu face întipărire. *Sens obtus*. *Obtușiară*. s. m. t. de artil. Machi-
 (VR-F Costinescu 1870)

Încă de la începutul secolului al XX-lea, utilizarea lui *tâmpit* ca sinonim al lui *obtu* se estompează și este evident marcată pentru sensul figurat („*Obtu*, ă adj. (lat. *obtusus*, dela *obtundere*, a lovi, a bate, a slăbi, fig. a tâmpi) 1) neascuțit la vârș; 2) lipsit de fineță; 3) puțin pătrunzător; 4) iron. Mărginit la minte; geom. unghiu *obtu* unghiu mai larg de cât un unghiu drept de 90°.” (Resmeriță 1924)) pentru ca spre jumătatea secolului al XX-lea *obtu* să nu mai fie asociat cu *tâmpit* nici măcar pentru sensul figurat („*Obtu*, -ă adj. (lat. *ob-tusus*, part. d. *ob-tundere*, a toci. V. *con-tuziune*). Tocit, rătunzit (Rar). Geom. unghiu *obtu*, mai mare de cât un unghiu drept. Fig. Tocit, greoi, grosolan: *minte obtuză*.” (Scriban 1939).

Asociere inversă, explicare lui *tâmpit* prin *obtus*, ca și în secolul al XIX-lea, lipsește și din dicționarele secolului al XX-lea:

i. „Tâmpit, ă adj. v. *Tâmpi*. Idiot, idiotiț.” (Resmeriță 1924)

ii. „vb. tâmpi lat. *tempto* (din *tento* = a atige, a ataca – fig. Atins, țignit; înrudit cu *tânt* și *tont*. Poate înrudit cu sl. *tup*, *tupoi*, adică *tocit*, dar cele 3 vorbe din ro *tâmpit*, *tânt*, *tont*, ca și *tempto* vin din lat. *tento*” (Resmeriță 1924)

iii. „*tîmpit*, -ă adj. (d. tîmpesc) Tîmp, idiot, imbecil.” [vb. *tîmpesc* din tîmp sau vsl *tompiti*, sîrb. *tupiti*, rus. *tupitî*, *a toci*]. (Scriban 1939)

Spre ce concluzie ne duc datele lexicografice înregistrate? Dicționarul V F-R Poienar 1840, pentru fr. *obtus* propune trei echivalenți: *teșit* pentru geometrie, *tâmpit* (fig.), *turtit* (șt. nat.), dar în alte definiții folosește *tâmpit* pentru sensul din geometrie: *Losange* (fr.), s. f. - *pieziș unghiu*, *figură patru laturi*, *formată din două unghiuri ascuțite și de două unghiuri tâmpite* (Poienar 1840). [transliterația. ns].

Dicționarul bilingv D F-R Codresco 1859 pentru fr. *obtus* propune echivalenții *teșit* (mat.), *tâmpit* (fig.), *turtit* (șt. nat.). La Costinescu 1870 avem două serii de echivalenți care nu sunt simetrice: i. sinonime – *obtus*, *teșit*, *tâmpit* > fr. *obtus* ; ii. *tâmpit* > fr. *hébété-e*. Câtă vreme în trecerea spre fr. *obtus*, seria de sinonime amestecă *obtus*, *teșit*, *tâmpit*, în traducerea lui *tâmpit* nu mai apare *obtus*.

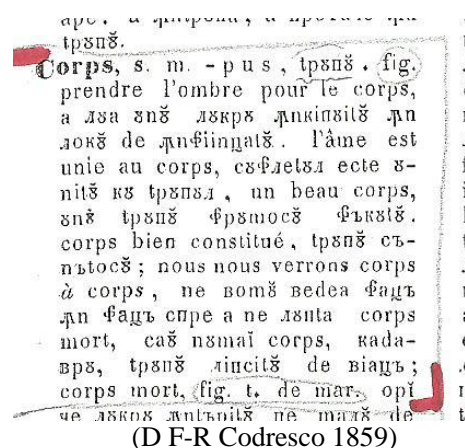
Așadar, în secolul al XIX-lea putem vorbi de o sinonimie accidentală între *obtus* și *tâmpit*, cu repartiție inegală și neuniformă de la o lucrare lexicografică la alta și chiar în interiorul aceluiași dicționar. De aceea, considerăm îndreptățit să vorbim mai degrabă de o eroare lexicografică, de un fel de **sinonimie aparentă**. Afirmatia este susținută prin analiza terminologică discursivă de lipsa acestei sinonimii din textele matematice. Există și un argument lexicografic în sprijinul afirmației noastre adus de dicționarele din secolul al XX-lea, și anume, etimologia lui *tâmpit* care poate fi identificată în *turtit* (sl.) și *idiot* (lat.) (Resmeriță 1924), ceea ce explică apropierea sensului spațial geometric de cel caracterial figurat.

2.2. Sinonimie reală

Nu întotdeauna sinonimele sunt erori, întâmplări lexicografice relativ arbitrare, ca în cazul de mai sus, ci putem avea sinonimii diacronice efective, **sinonimii diacronice reale**, când epoci diferite utilizează termeni diferiți pentru același concept cum este cazul perechii de sinonime *corp* – *trup*.

Dicționarele bilingve din sec. al XIX-lea oscilează între înregistrarea cuvântului *trup* ca echivalent al lui fr. *corps* sau acceptarea, pe lângă *trup* și a lui *corp*, însă, în expresii sau sintagme relativ fixe sau specializate. Astfel, dicționarul V F-R Poienar 1840 dă ca echivalent cuvântul *trup*, dar admite cuvântul *corp* în expresii cum ar fi *corp diplomatice*: „Corps, s.m. trup [...] *corps de noblesse*, corpul nobleții; *corps diplomatique*, corpul diplomatic [...]” [tl ns] (V F-R Poienar 1840).

Pentru D F-R Codresco (1859), singurul echivalent propus pentru fr. *Corps* este *trupu* [tl ns] (D F-R Codresco 1859).

Dicționarul din a doua jumătate a secolului al XIX-lea VR-F Costinescu 1870 înregistrează o sinonimie constantă între *corps* și *trup*, aproape fiecare expresie fiind dublată, de exemplu: *un frumos corp, un trup frumos*.

Echivalarea *trup* – *corp* în dicționarul lui Costinescu 1870 merge până acolo încât explicația lui *trup* se face printr-o definiție sinonimică prin simpla trimitere la *corp*.

Dicționarele din secolul al XIX-lea nu înregistrează sensul matematic. Conform acestei analize lexicografice, s-ar putea spune că *trup* nu ar fi un termen utilizat în matematică în

corpul său. vezi corporinca-
țiune.
Corpă. s. etr. Trupă. Partea anima-
lului și mai cu ossebire a omu-
lui compusă din carne, ôsse, sân-
ge, etc. Corps. *Suffletulă este u-
nită cu corpulă: L'âme est unie
au corps. Ună frumosă corpă: ună
trupă frumosă. Un beau corps. —
Corpă mortă: cadavru. Corps mort,
A priimi corpulă Domnului: a prii-
mi trupulă Domnului, a se griji,* (VR-F Costinescu 1870)

secolul al XIX-lea sau cel puțin că nu putem afirma cu certitudine nimic despre statutul de termen matematic al lui *trup*.

La cumpăna dintre secole, *Enciclopedia română* introduce *corp* cu mai multe sensuri specializate, printre care și sensul matematic: „Corp (în filosofie). În fizică. În chimie. **C. geometric sau solid geometric, e o figură geometrică având cele 3 dimensiuni [...]**” (ER 1900); „Pământul, corp ceresc” (ER 1900). E de remarcant faptul că termenul matematic este sintagmatic *corp geometric* și are un sinonim, tot sintagmatic *solid geometric*,

ceea ce constituie un indiciu al noutății în limba română.

În secolul al XX-lea, termenul *corp* este înregistrat în dicționarele generale cu sensul matematic, însă nu în mod constant. De exemplu, Resmeriță reține sensul matematic: „Corp s. n. pl. *Corpuri* (lat. *corpus, corporis*). 1) Trup omenesc; [...] 3) *sciinț.* Orice substanță organică sau neorganică; [...] 5) *geom.* figură ce înfățișază un solid geometric [...]” (Resmeriță 1924), dar Scriban – nu: „Corp n., pl. *urî* (lat. *corpus*). Orî-ce substanță, organică sau anorganică [...] Partea materială a unei ființe, trup: *corp de om [...]* *corp ceresc [...]*” (Scriban 1939). O altă caracteristică a lexicografiei secolului al XX-lea este

uă numire onorabilă și onesta.
Trupesce. adv. cu manieră tru-
pescă, quare se raportă la trupă,
la corpă. *Corporellement.* veđi
lumesce.
Trupesă-ă. adi. veđi corporelă.
— Lumesă, quare privesce car-
nea; simțială, quare iubescce plă-
cerile lumesce. *Charnel-le.* veđi
lumesă.
Trupesie. s.f. veđi corpulență, cor-
poreitate.
Trupesă-ă. adi. veđi corpulentă.
Trupă. s. etr. veđi corpă.
(VR-F Costinescu 1870)

apariția și dezvoltarea, mai ales în a doua jumătate a sa, a dicționarelor specializate. Termenul *corp* este o prezență frecventă, în diverse dicționare, fiind un termen interdisciplinar: „*Corp*, mulțime (cu cel puțin două elemente) pe care s-au definit două operații cu următoarele proprietăți [...] inel și grup. Ex. **Q, R.**” (DEȘ 1978); „Corp ceresc, ~ negru, ~ termometric, ~ galben” (DFiz 1972, DCh 1964).

În timp ce *corp* dobândește statut de termen și cunoaște o bogată interdisciplinaritate, *trup* se vede limitat la utilizare în limba comună sau pentru exprimarea unor realități specifice începutului de secol al XX-lea: „Trup s.n. (daco-gr. dela *tropos*, chip, formă). 1) Corp omenesc; 2) suprafață de moșie [...] – Și Slavii zic *trup*, numai cu înțeles de cadavru.”

3. Concluzii și perspective

Terminologia diacronică discursivă arată cum și dacă istoria formării terminologiilor se repetă sau nu: “adesea, viitorul seamănă cu trecutul” (Aristotel). Sunt similare problemele amenajării lingvistice actuale, ale normalizării și standardizării, cu cele de altădată? Da – din perspectiva conflictului dintre materialul lingvistic intern și materialul lingvistic extern. Nu – din perspectiva contextului comunicativ.

Analiza pune în evidență utilitatea terminologiei discursive, a perspectivei diacronice și a diacroniei „actuale” (Coseriu) în studierea terminologiilor și importanța interrelației dinamice dicționare – texte, la care se adaugă cunoașterea realității obiective, formale, naturale sau sociale pentru buna înțelegere și utilizare a termenilor.

Terminologia lingvistică paradigmatică și sintagmatică identifică mobilitatea denotativă voalată, nivelul de specializare al unui termen, sensurile recent apărute conform conceptelor subiacente.

Diacronia domeniială arată parcursul de la domenii la subdomenii și de la subdomenii la subsubdomenii. O terminologie predominant a conținutului.

Diacronia paradigmatică arată că limba funcționează eficient prin trecerea de la sinonimie la termeni unici, de la complex la simplu, de la închis influenței externe la deschidere față de împrumuturi. O terminologie predominant semantică.

La nivel sintagmatic se realizează trecerea de la explicit la implicit terminologic și de la implicit la explicit definițional. O terminologie ce unește expresie și conținut, semasiologic, dar și onomasiologic.

SURSE

- Antonescu, G. M., 1862, *Dictionar Rumân*, București, Imprimeria Nationale a lui Stephan Rassidescu.
Codrescu, Theodoru, 1859, *Dictionariu franceso-romanu*, Iasi, Tipografia Buciumului Romanu.
Costinescu, Ion, 1870, *Vocabularu romano-francesu*, Bucuresti.
DA 1913 – *Dicționarul limbii române*, seria veche, tomul I, Academia Română, Librăriile Socec, Biucurești.
Diaconovich 1900 = Diaconovich, C. 1898, 1900, 1904, *Enciclopedia română publicată din însărcinarea și sub auspiciile Asociațiunii pentru Literatură Română și Cultura Poporului Român*, Tomul I (A – Copenhaga), II (Copepode – Reman), III, Sibiu, Editura și Tiparul lui W. Krafft.
Laurian și Massimu, 1871-1876, – *Dicționarul limbei romane*. După însărcinarea dată de Societatea Academică Română, Noua tipografie a laboratorilor români, Bucuresti.
Poenar, P., 1840, *Vocabular francezo-romănesc*, București, Tipografia Colegiului Sf. Sava.
Protopopescu, P.; V. Popescu, 1862, *Nou dictionaru portativu de toate dicerile radicale și streine reintroduse și introduse în limbă, coprindendu și termeni științifici și litterari*, vol. I, București, Tipografia lui Toma Teodorescu.
Scriban, August, 1939, *Dicționarul limbii românești*.
Șăineanu, Lazăr, 1899, *Dicționar Universal al limbei române*, Scrisul românesc, Craiova.
Șăineanu, Lazăr, 1922 *Dicționar universal al limbei române*, Craiova, Scrisul Românesc.
*
DE – *Dicționar enciclopedic român*, vol. I–IV, 1962–1966, Editura Politică, București.
DEX 1996 – *Dicționar explicativ al limbii române*, coord. I.Coteanu și L. Mareș, Editura Academiei Române, București.

DEXI 2007– *Dicționar explicativ ilustrat al limbii române*, coord. Eugenia Dima, Editura Arc-Gunivas.

Resmeriță 1924 – *Dicționarul etimologico-semantic al limbei române*, Editura Ramuri, Craiova.

*

Asachi, G. Aga, 1836, *Elemente de matematică. Partea I. Aritmetică*, Iași, Tipografia Albinei, p. 208. [t.l. ns]

Culianu, N., 1890, *Cursu elementaru de algebra*, Iassi, Tipografia Națională.

Desdouits, L. M. (Pop, G. Slugerul trad.), 1850, *Elemente de aritmetică rațională*, București, Tipografia Colegiului Sf. Sava, p. 172. [t.l. ns]

Pătru, Moș sau învățătorul de sat, 1839, *Geometrie practică. Convorbiri asupra geometriei*, București, Tipografia Colegiului Sf. Sava, p. 96 + 96. [t.l. ns]

D.P. (culeasă de), 1850, *Elemente de trigonometrie drept-liniară și sferică*, București, Tipografia Colegiului Sf. Sava, p. 172. [t.l. ns]

Pop, G. Slugerul (trad.), 1852, *Elemente de geometrie*, București, Tipografia Colegiului Național, p. 277 + 7. [t.l. ns]

BIBLIOGRAFIE

Bidu-Vrânceanu, Angela (coord.), 2010, *Terminologie și terminologii*, București, Editura Universității din București.

Bidu-Vrânceanu, Angela (coord.), 2000, *Lexic comun, lexic specializat*, București, Editura Universității din București.

Bidu-Vrânceanu, Angela, 2001, *Lexicul științific interdisciplinar*, București, Editura Universității din București.

Bidu-Vrânceanu, Angela, 2010, *Terminologie și terminologii*, București, Editura Univesității din București.

Bertaccini, Franco, Alessandra Matteucci, 2006, „La terminologie d’entreprise et ses contextes d’usage”, în *Mots, termes...*, p. 317–327.

Contente, Madalena, 2006, „Termes et textes: la construction du sens dans la terminologie médicale”, în *Mots, termes...*, p. 453–467.

Cuniță, Alexandra, 2009, „Termenul ca semn lingvistic”, *Analele Universității „Dunărea de Jos” din Galați*, XXIV, II, 1(2), p. 328–337.

Cabré, Maria Teresa, 1998, *La terminologie. Théorie, méthode et applications*, Ottawa / Paris, Les Presses de l’Université d’Ottawa / Masson et Armand Colin Editeurs.

Cabré, Maria Teresa, Judit Freix, Mercè Lorente, Carles Tebé (eds), 2001, *Textos de terminólogos de la escuela rusa*, Institut Universitari de Lingüística Aplicada, Universitat Pompeu Fabra, Barcelona.

Depecker, Loïc, 2002, *Entre signe et concept: éléments de terminologie générale*, Paris, Presses Sorbonne Nouvelle.

Desmet, Isabel, 2006, „Variabilité et variation en terminologie et langues spécialisées: discours, textes et contextes”, în *Mots, termes...*, p. 235–249.

Durieux, Christine, 2006, „Le contexte: filtre ou membrane?”, în *Mots, termes...*, p. 121–129.

Elimam, Abdeljbil (Abdou), 2006, „Entre prototypisation et mise en discours: les enjeux du sens”, în *Mots, termes...*, p. 109–121.

Gaudin, François, 2003, – *Socioterminologie. Une approche sociolinguistique de la terminologie*, De Boeck et Larcier, Editions Duculot, Bruxelles.

Hunga Ntumba, Willy, 2006, „La créativité lexicale du français en République Démocratique du Congo: un cas d’analyse lexicale en contexte”, în *Mots, termes...*, p. 513–525.

- Larrivée, Pierre, 2008, *Une histoire du sens. Panorama de la sémantique linguistique depuis Bréal*, P.I.E., Peter Lang, Bruxelles.
- Lino, Teresa, 2006, „Contextes et néologie terminologique dans le domaine médicale”, în *Mots, termes...*, p. 509–515.
- Losee, Robert M., 1995, „The Development and Migration of Concepts from Donor to Borrower Disciplines: Sublanguage Term Use in Hard & Soft Sciences”, în *Proceeding of the Fifth International Conference on Scientometrics and Informetrics*, Chicago, June 1995, p. 265–274.
- Rastier, François, 1995, „Le terme : entre ontologie et linguistique”, *Banque des mots*, 7, p. 35–65.
- Mejri, Salah, 2006, „La reconnaissance automatique des néologismes de sens”, în *Mots, termes...*, p. 545–559.
- Mots, termes...* 2006 – *Mots, termes et contextes*, sous la direction de D. Blampain, Ph. Thoiron, Marc Van Campenhoudt, Editions des archives contemporaines et Agence Universitaire de la Francophonie, Paris.
- Munteanu, Cristinel, 2010, „Problema terminologiei în concepția lingvistică a lui Eugeniu Coșeriu”, *Analele Universității „Dunărea de Jos” din Galați*, XXIV, III, 1 (3), *Lexic comun / Lexic specializat*, Editura Europlus, Galați, p. 66–76.
- Sader Ferghali, Lina, 2006, „La presse vue à travers Néoscope quand les contextes médiatiques sont mis au service de la néologie”, în *Mots, termes...*, p. 525–535.
- Said, Mosbah, 2006, „Le stéréotype, du mot au concept: saisies à travers les contextes”, în *Mots, termes...*, p. 651–661.
- Toma, Alice, 2006, *Lingvistică și matematică. De la terminologia lexicală la terminologia discursivă*, București, Editura Universității din București.
- Toma, Alice, 2009, *Pragmatique informationnelle du discours scientifique*, Editura Universității din București.
- Trunit Verbic, Renate, 2006, „L’incidence du contexte sur la traduction médicale”, în *Mots, termes...*, p. 483–497.

THE QUESTION IS IF „OBTUZ” ANGLE WAS „TÂMPIT” IN 19th c.
A TERMINOLOGICAL APPROACH

(Abstract)

Diachronic discursive terminology shows how and if history repeats itself in the formation of terminologies, because „often, the future resembles the past” (Aristotle). Are the planning problems of the current language and the standardization the same in the nineteenth and twentieth centuries? Yes – continuity, in terms of conflict between internal and external linguistic material. No – the innovation, in terms of communication context.

The phenomenon of continuity – innovation has a special place for pairs of synonyms. We take as a case study the pair *tâmpit* “stupid” – *obtuz* “obtuse” and *corp* “body” – *trup* “body”.

Tâmpit with mathematical sense seems to be a semantic calc, Slavic, invalidated by the evolution of language. Polysemy of the *corp* grows gradually over the two centuries.